

Innumeri heroes nati melioribus annis,
Sanctorum excellens martyrū pulchra corona,
Terribilisque viri meritis cum matribus alnis
In tanto numero, excepta me, viribus audax
Altithroni nullus capiet pia gaudia regis.
Jugiter et nutrix et tutrix omnibus alsum,
Æterni placans et mulcens pectora regis.
Flebilis et vacuus vocitatur mente manachus
Acta mea pravo tumidus si corde refutat
Terrigenis paucis comprobator amabilis hospes,

A Et tamen altithrona nato lectissima virgo
Throno comes plures ducens per aethra phalanges.
Viribus et sponsi fidens sum sancta virago
Itegi regnorum mea simplex fœdera servo.

VIRGINITAS AIT.

Vitæ perpetuæ vernans cum floribus alnis
Inclita cum sanctis virtutum gesto coronam,
Regis seclorum matrem comitata Mariam,
Gaudens quæ genuit proprium paritura parentem,
Iupia qui proprio salvavit sanguine sæcla.

ANNO DOMINI DCCLII.

S. ZACHARIAS

ROMANUS PONTIFEX.

NOTITIA HISTORICA IN S. ZACHARIAM PAPAM.

(Liber Pontificalis, ex var. edl.)

^a Zacharias, natione Græcus, ex patre Polychronio, B tissimus, atque snavis, omnique bonitate ornatus, sedit annos decem, menses tres, dies ¹ xiv. Vir mi- amator cleri, et omnis populi Romani, tardus ad

VARIANTES LECTIONES.

¹ Cod. Luc., x; al., xv.

VARIORUM NOTÆ.

^a 1. Sedis apostolicæ patrimonia vindicari a summis pontificibus debent, tum jure patrimonii, ut aiebat præsul optime de eadem meritis (Blanchin. Anast., tom. II, pag. 299), tum alio potiori divinis e legibus emanante, quo res Deo sacræ per summum sacerdotem procurandæ, possidendæ, retinendæ, et iudicandæ, et repetendæ sunt a sacrilegis usurpatoribus, quoties occupentur. Hinc est quod hi duo pontifices maximi, quorum primi adhuc interpontificium, alterius primordia, sedes et mors, examinanda restant, nōpe Gregorius III et Zacharias, interque innocentia morum et vitæ sanctitate celebris, ille vi armorum, hic agendo, civitates Americam, Hortam, Pol-martium et Bleram, a rege Langobardorum Luitprando sanctæ sedi ablatas, recipere conati sunt. Eas Gregorius amiserat, quod intra Urbis mœnia Trasamundum Spoleti ducem a Luitprandi furere protexerat. Cumque auctis illius viribus Romano milite, ut ducatum sum et Ecclesiæ civitates adipisci facilius posset, fœdfragum expertum esset ad Carolum Martellum Franciæ subregulum, ut vocat, legatione bis adornata auxilium petiit, ut Ecclesiæ jura suis illiusque armis assere-ret. Interim Carolus paucosque post dies sanctus Gregorius moriuntur. — Sed, quod a Deo optimo maximo optandum erat, Gregorio Zacharias, Pipinus Carolo statim succedunt, hic armorum gloria, ille rebus gerendis singularis. Pipinus siquidem post annos aliquot sanctæ Sedis patrimonia undique propagavit; Zacharias vero vix ad Petri sedem evectus a Langobardorum rege per legatos de urbium restitutione agit, ac reddere pollicentem Romano adjuvat milite adversus fœdfragum Trasamundum: promissis vero non stantem impiger atque intrepidus adit castrametatum in Spoleti finibus, nec Romam revertitur, nisi redditus patrimonii multo antea ereptis, simulque civitatibus quatuor ante

biennium ablatas quarum ipse per se iniit possessionem, deinde Romam est ingressus, ubi sacris dans operam Christo Ecclesiæ vindici rependit gratias. Facta hæc sunt ab utroque pontifice intra triennium, ut videre est per me digesta in Chronologia Cesarea Pontificia; nisi quis malit in Diaconi et Francicorum ambages ingredi, unde ne Pagio quidem tantæ eruditionis viro datum fuit emergere: ne enim dicar plus æquo a meo instituto divagari, ad rationem temporum venio. — Mortuo igitur sancto Gregorio III, ut in ejus nota dictum fuit, die 28 Novembris, qua in Martyrologiis colitur, pontificatus cessavit quatrident, ut recte vulgatus et duo Codd. Freheriani, Cavensis et Ambrosianus quartus, non dies octo, ut in nonnullis Codd. et Catalogis legitur, reliquis omnibus præsertim Colbertinis, septimo excepto, interpontificium silentibus. Itaque ab emortuali 28 Novembris, quæ pertinet ad Gregorii sedem, diebus quatuor numeratis dies offenditur 3 Decembris, quæ, ut A littera Dom. ostendit, anno 741 in Dominicam incidebat, ac proinde ordinationi Zachariæ tribuenda est. Sedit autem Zacharias annos 10, menses 3, dies 13, ut recte habent Catalogus Lucensis et Cod. Freherianus secundus, uno plus die cæteris, unoque plus mense Catalogis duobus Colbertinis perperam numerantibus. Ab emortuali enim die 15 Martii an. 752, qua depositum Zachariam Anastasius testatur, cui Martyrologia fidem faciunt, palam est hunc pontificem sedisse annos 10, menses 3, dies 13, ipsis diebus tum ordinationis, tum mortis inclusis. — Hæc cum ita sint, nullo pacto audiendum est Pagio, qui privata auctoritate vult sanctum Zachariam ordinatum esse die 30 Novembris sancto Andreæ sacra. Ut enim præteream quæ de Dominicis diebus ordinationi debitis sæpe alibi, fortasse ad nauseam, disputavi, et in sequenti nota memoria repetam necesse erit; quam ratione inter 28 et 30 quatridentum in-

irascendum, et velox ad miserandum, nulli malum A sui fuerant persecutores bona pro malis reddidit, pro malo reddens, neque vindictam secundum meritum tribuens, sed pius ac misericors a tempore ordinationis suæ omnibus factus, etiam et his qui ante

VARIANTES LECTIONES.

¹ Cod. Luc., *Italiae*.

VARIORUM NOTÆ.

seritur? Equidem non modo id mente, at ne cogitatione quidem amplector. Quoniam enim Regino, quem unum sequi oportuit in Gregorii sede stabilienda, in summam contulerit diem depositionis, quod Pagio videtur novum, cum sit solemne omnium Cold. et Catalogorum; inde quidem licet, propter angustias quæ nos sæpiunt, numerare interpontificium. At quæ aliunde major difficultas emergit, quinam superabitur? Electiones scilicet Romanorum pontificum non fiebant nisi tertio depositionis die, tum ex alias laudato Bonifacii III constituto, tum ex laudabili Romanæ Ecclesiæ consuetudine; quare nisi quis velit pessum ire monumenta veterum, Romanos Ordines, ac librum Diurnum pontificum, die 30 Novembris factam ad summam dicit electionem. Hanc vero qui cum ordinatione conjungeret, quasi electus mitteretur in patriarchium Lateranense, ut moris erat, indeque pernicissime ad Vaticanum advolaretur, cæteraque omnia fierent quæ Ordo et Diurnus docent, non satis nosse antiquos ritus videretur. Etenim per hæc tempora *ἑθρονισμός* præcedebat consecrationem, fiebatque statim post electionem: quod ne gratis asseram ipse Anastasius de successore sancti Zachariæ verba faciens (Sect. 227), electo in basilica sanctæ Mariæ ad Præsepe: *Quem omnes, inquit, sine ramento cum laudis præconiis in basilicam Salvatoris, quæ appellatur Constantiniana, deportaverunt, et exinde intus venerunt et in patriarchium iuxta morem intromiserunt.* Et clarius in Valentino (Sect. 455) pariter electo in basilica sanctæ Mariæ: *Deinde condignis gloriæ laudibus et honoris amplitudine ad Lateranense patriarchium ab ipsis deductus, et in pontificiis est positus throno.* Consecratio enim fiebat alia die (nempe Dominica), cujus adventus expectabatur post factam inthronizationem, eodem Anastasio ibidem teste: *Ejusque consecrationis die sereno jam illucescente, cum lumine jam dictum ante silentem ad beati Petri apostolorum principis ecclesiam omnes pariter Romani a palatio deducentes, eum, majestate divina auxiliante, in alto throno summum consecraverunt pontificem.* Inthronizatio igitur die ipsa electionis fiebat in patriarchio Lateranensi; deinde alia die (haud dubie Dominica) fiebat consecratio in basilica sancti Petri: et hinc numerari incipiebat ætas consecrati; nam tempus quo erat tantum electus utcumque inthronizatus ad interpontificium pertinebat; ac proinde Pagius, qui hæc recte docuit ad an. Chr. 67, contraria nunc doctrina primam destruit.— Ita vindicata ordinatione sancti Zachariæ suæque dici reddita, ut par erat; nam qui pontifex Interamnensem episcopum ordinans die Dominico, ansam dedit maximo antiquitatis pontificiæ assertori, ut ipsos episcopos non ordinari, præterquam diebus Dominicis, affirmaret (*Blanchin. tom. II, Anastas., pag. 25*), cum minime consecratum esse die Dominico ne cogitari quidem debet; vindicata, inquam, Zachariæ ordinatione; necesse est novissimum ejus annum duplici insignem eventu, damnabili silentio, non præterire. Annum itaque sancti pontificis emortualem memorabilem reddunt finis exarchatus Ravennæ, et Carolovingiorum regum initium, qui tam bene de apostolica sede sunt meriti. Exarchatus periodus, quæ annos circiter 184 comprehendit, ab anno videlicet 567, cum Longinus patricius in Italiam venit, ad 751, cum Eutychius patricius Constantinopolim profectus est, defecit circa mensem Julium prædicti anni 751, quando Alistulphus rex Langobardorum Ravennam cepit, ut erudite observat Bachinus in Agnellum (*P. 2, ad V. Mauri schism.*), ubi profert

ejus chartam datam in palatio Ravennæ *quarto die mensis Julii felicissimi regni nostri tertio, per indictionem IV*; quare exarchi exacti Italia sunt nono circiter mense ante obitum sancti Zachariæ. Carolovingiorum autem principium cum ipso emortuali pontificis mense Martio illigat Pagius; qui ad an. 752, a num. 4 ad 14 multa eruditione hanc epocham stabilit. Nil autem ad annum quod attinet argumentis est opus: nam annales Francorum habemus testes. En ex Fuldensibus Pithœonis verba ipsa: *DCCLII. Zacharias papa ex autoritate sancti Petri apostoli mandat populo Francorum, ut Pipinus, qui potestate regni utebatur, nominis quoque dignitate fruatur. Ita Hyltricus rex, qui ultimus Merovingorum Franci imperavit, depositus et in monasterium missus est. Pipinus vero in civitate Suessionum a sancto Bonifacio archiepiscopo in regem unctus regni honore sublimatus est. Ita Bertiniani, qui hoc anno silent, ad an. 754: Stephanus, aiunt, confirmavit Pipinum unctione sancta, et cum eo inunxit duos filios ejus Carolum et Carlomanum. Quare si confirmavit, antea igitur inauguratus fuerat. Sed videndus hæc de re Pagius laudato loco, ubi contra Cointium et Mabillonium disertissime comprobatur Pipini epocham, et exactionem Hyltrici seu Childerici III Merovingiorum novissimi. CENNIUS.*

2. *Zacharias.* Post interpontificium dierum solummodo quatuor ab obitu Gregorii III, pontifex electus est Zacharias: prima scilicet die qua processus de electione simul tractaturi in patriarchio Lateranensi coierunt. Nam tribus prioribus diebus iuxta defuncto pontifici persolvebantur, nec de electione agitari consilia poterant. Festinata hæc et pacifica electio, cum ex meritis Zachariæ, tum inde profecta etiam videtur quod depressa esset exarchorum tyrannis, quippe Italica militia hæretico imperatori Leoni minime obtemperaverat, et a Copronymo palam descivit. BENCIUS.

3. *Zacharias.* Anno 741, 5 Decembris, qui erat octavus post obitum Gregorii, Zacharias summum omnium consensu creatus est pontifex. — *Sedit annos 10, etc.* Supra assignatum numerum annorum et mensium dies decem sedit ex initio et huc pontificatus recte colloquitur. BIN. et LABB.

4. *Zacharias,* Polychronij Pontinii filius, Siberenæ Magnæ Græciæ, nunc Calabriae dictæ, urbe natus, canonicus regularis, deinde monachus sancti Benedicti, mox S. R. E. presbyter cardinalis a Gregorio III papa factus imperatore Constantino Copronymo Augusto hæretico impiissimo iconomacho, XV papa regnicola, sedit annos 10, menses 3, dies 14: creatus Kal. Decembris, consecratus 3 Nonas ejusdem mensis anno 741, inter optimos pontifices et sanctos annumeratur. CIACONIUS.

5. *Natione Græcus.* Tametsi convenient scriptores Zachariam ex Magna Græcia fuisse quæ nunc Calabria est, dissentiant tamen de loco; quidam enim patriam non indicant, quidam Sybari ascribunt, ut Ciaconius et Ferracius. Verumtamen ex Siberena civitate fuit hic pontifex, vulgo *sancta Severina*, ut constans traditio est, et ex Breviario Canoniorum Lateranensium apparet, ubi sic legitur: *Zacharias Siberenæ urbe Calabriae natus.* Vide Barr. cum notis. THOMAS ACETUS.

⁴ *Hic invenit totam Italiam turbatam.* Sanctus pontifex invenit totam Italiam Longobardorum armis turbatam, et Luitprandum eorum regem ad bellum contra Romanum ducatum, cui jam quatuor civitates

batam, simul et ducatum Romanum, persequente Luitprando Longobardorum rege ex occasione ¹ Trasimundi ducis Spoletini, qui in hac Romana urbe, eodem rege persequente, refugium fecerat. Et dum a prædecessore ejus beatæ memoriæ Gregorio papa, atque a Stephano, quondam patricio et duce, vel omni exercitu Romano prædictus Trasimundus redditus non fuisset, obsessione facta, pro eo ab eodem rege ², ablatae sunt a Romano ducatu civitates quatuor, id est, Ameria, ³ Hortas, Polimartium, et Blera. Et sic isdem rex ad suum palatium est reversus per mensem Augustum, indict. 7. Trasimundus vero dux, habito consilio cum Romanis, collectoque generali exercitu ducatus Romani, ⁴ ingressi sunt per duas partes in fines ducatus Spoletini. Qui, continuo timore ⁵ ductus, præ multitudine exercitus Romani, eidem Trasimundo se subdiderunt Marsicani, et Formonini, atque ⁶ Balvenses, seu Prinenses. Deinde ingressi ⁷ per Sabinense territorium venerunt in Reatinam civitatem. ⁸ Qui Reatini continuo et ipsi se subdiderunt.

Exinde pergentes ingressus est Spoletum per mensem Decembrem ⁹ prædicta indictione. Eratque magna turbatio inter Romanos et Longobardos. Quoniam et Beneventani et Spoletani cum Romanis ¹⁰ tendebant. Sed dum idem Trasimundus Spoletanus dux noluit implere quæ prædicto pontifici et Patricio

A simul et Romanis promiserat pro recollendis quatuor civitatibus, quæ pro eo perierant, et aliis quæ sponderat capitula, et præno natus rex ¹¹ ad motionem ¹² contra ducatum Romanum se præpararet, in his prædictis beatæ memoriæ Gregorius papa divina vocatione ex hac luce subtractus est, et divo nutu prænominatus sanctissimus Zacharias in pontificatum est electus. Cui omnipotens Deus tantam contulit gratiam, ut etiam pro salute populi Romani suam ponere animam non dubitaret. Missa igitur legatione apud jam dictum regem Longobardorum salutaria illi prædicavit. Cujus sancti viri admonitionibus inclinatus, prænominatas quatuor, quas a ¹³ ducatu Romano abstulerat, civitates reddere promisit. Dumque, motione ¹⁴ militum facta, ad comprehendendum Trasimundum ducem Spoletinum conjungeret se, exhortatione sancti viri, exercitus Romanus in adjutorium prædicti regis, ¹⁵ egressi sunt. Et dum ipse Trasimundus suam deceptionem conspiceret, egressus a Spoletana civitate sese prædicto tradidit regi.

Dumque isdem ¹⁶ rex protraheret dilationem ad reddendum juxta suam promissionem ¹⁷ jam factam, quatuor civitates, prænominatas pontifex, ¹⁸ ut vere pastor populi sibi a Deo credit spem ponens in Deum, egressus in hac Romana civitate cum sacerdotibus et clero, perrexit fiducialiter, et audacter ad

VARIANTES LECTIONES.

- ¹ Cod. Luc., *Trasamundi*.
² Al., *abstulit sunt*.
³ Cod. Luc., *Ortas*.
⁴ Cod. Luc., *ingressus est*.
⁵ Cod. Luc., *ducti*.
⁶ Cod. Luc., *Valvenses atque Pennenses*; al., *Balbenses seu Ginnenses*.
⁷ Cod. Luc., *Persianimense vel Ravennense*; al., *per Raviniense territorium*.
⁸ Cod. Luc., *quibus*.

- C ⁹ Cod. Luc., *ingressi sunt Spoletinum*.
¹⁰ Al., *indictione xv*.
¹¹ Cod. Luc., *uncti erant*.
¹² Cod. Luc., *admonitione exercitus facta*.
¹³ Cod. Luc., *duce*.
¹⁴ In al., *militum deest*.
¹⁵ Cod. Luc., *egressus est*.
¹⁶ Cod. Luc., *Luitprandus*.
¹⁷ Cod. Luc., *jam factas*.
¹⁸ Al., *ut vere pastor*.

VARIORUM NOTÆ.

eriperat, nempe Hortam, Polimartium, Ameriam et Bledam, se præparantem; quare, missa legatione apud jam dictum Longobardorum regem (verba sunt Anastasii), salutaria illi prædicavit; cujus sancti viri admonitionibus inclinatus, prænominatas quatuor, quas ducatu Romano abstulerat civitates, reddere promisit. Sed cum interea prædictas quatuor civitates rex Luitprandus non restitueret, Zacharias eum Interamnæ in ditione Spoletina sedentem conveniendum existimavit anno septingentesimo quadragésimo secundo. Ita universo Romano prosequente clero, urbe egressus, illuc iter intendit. Id postquam rex accepit, humanitate se vinci haud passus, legatum ei obviam, qui Narnium usque deduceret, misit, ubi duces et milites plerique eum exceperunt. Interamnæ appropinquanti rex cum reliquo optimatum ac militum agmine occurrit; aliquot cum eo spatia, jucundissimo sermone illato confecit, et ad palatium ei paratum dimisit. Postridie, cum iterum ad colloquium processissent, sanctus pontifex ita regis animum demulsit, ut ei quæcumque postulabat indulserit, et prædictas quatuor civitates, quas ipse ante biennium per obsessionem factam pro prædicto Trasimundo duce Spoletino (id est occasione ipsius) abstulerat, eidem sancto cum eorum habitationibus redonavit viro. Quas et per donationem confirmavit, inquit idem Anastasius, qui adit regem ultro pontifici restituisse Sabinense patrimonium, triginta ante annos Romanæ Ecclesiæ ereptum, atque insuper Narnicensem, Anconitanum, Auximanum pa-

trimonia et Vallem agri Sutri, quæ vocatur Magna, per donationis titulum ipsi beato Petro apostolorum principi reconcessisse, et pacem cum ducatu Romano ipsum regem in viginti annos confirmasse. Sed et captivos omnes quos tenebat prædicto pontifici redonasse. Tandem quatuor civitates redditas et pontificem Romam regressum esse. PAGIUS.

¹⁹ *Contra ducatum Romanum*. Roma, ejusque ducatus, a Græcis ad Romanum pontificem propter hæreticalia Leonis edicta, populis detrectantibus obedientiam hæretico imperatori, facile pervenit. Porro ducatus Romanus, de quo crebra sit mentio in superioribus gestis, et cujus rectores ab imperatoribus deligebantur, constabat ex urbe Romana cum castellis, oppidis, et vinculis etiam in Tusciæ partibus. Erant autem Portus, Centumcellæ, Cære, Bleda, Maturanum, Surium, Nepes, Castellum Gallesii, Orta, Polimartium, Ameria, Tuder, Perusia, Narnia, et Otricoli. In Latio autem erant Signia, Anagnia, Ferentinum, Alatrium, Patricum, Frusino, ac Tibur. Hunc ducatum sub Gregorio II ad arbitrium Romanæ sedis fuisse, vel ex eo constat, quod Romanus exercitus, ipso imperante pontifice, seditiosos, ac Tiberium tyrannum compresserit, coegeritque Luitprandus ea loca restituere quæ in hoc ducatu usurpaverat. Igitur a temporibus Gregorii II et successoribus clariora supremæ temporalis dominationis indicia occurrunt. BENIGNUS.

ambulandum in locum Interramnesium urbis, ubi in finibus Spoletinis ipse residebat rex. Qui dum in Ortanam convenisset civitatem, ipse rex ejus cognovisset adventum, misit Grimoaldum missum suum, qui ei obvius factus usque ad Narniensem perduxit civitatem. Ad cujus sancti viri¹ adventum obviam jam nominatus rex misit duces, satrapas suos² plerumque exercitum, et a Narniensi civitate octavo fere milliario eodem rege eum suscipiente. Sextæ feriæ die perduxerunt ad basilicam beati Valentini episcopi et martyris sitam in prædicta Interramnesium urbe ducatus³ Spoletini. Ante cujus fores basilicæ isdem rex⁴ cum reliquis optimalibus et exercitu suo sanctum virum suscepit. Factaque oratione⁵ mutua, et salutatione sibi persolventes, dum divinis eum fuisset commonitus colloquiis, impensaque charitate, ab eadem egressus ecclesia, in ejus obsequium rex dimidium fere milliarium perrexit, et sic in suis tentoriis uterque eadem feriæ sextæ die sunt morati.

Sabbatho vero iterum convenientes, divina perfusus gratia, Deo placitis admonitionibus eum est allocutus, prædicans⁶ ei ab hostili motione et sanguinis effusione quiescere, et ea quæ pacis sunt semper sectari. Cujus piis eloquiis flexus⁷ et constantiam sancti viri, et admonitionem admiratus, omnia quæcumque ab eo petiit, per gratiam Spiritus sancti obtinuit, et⁸ prædictas quatuor civitates, quas ipse ante biennium per obsessionem factam pro prædicto Trasimundo duce Spoletino abstulerat, eidem sancto cum eorum habitatoribus redonavit viro. Quas et per donationem firmavit in oratorio Salvatoris sito intra ecclesiam beati Petri apostoli, in ejus nomine ædificato. Nam et Sabiniense patrimonium, quod per annos prope triginta fuerat ablatum, atque Narniense etiam et

A Auximanum, ⁹ atque Anconitanum, necnon et ¹⁰ Namanatense et vallem quæ vocatur Magno, sitam in Territorio Sutriano, per donationis titulum ipsi beato Petro apostolorum principi reconcessit, et pacem cum ducatu Romano ipse rex ¹¹ in viginti confirmavit annos. Sed et captivos omnes, quos detinebat ex diversis provinciis Romanorum, missis litteris suis tam in Tusciam suam quamque trans Padum, ¹² una cum Ravennatibus captivis, Leonem, Sergium, Victorem, et ¹³ Agnellum ¹⁴ consules prædicto beatissimo redonavit pontifici.

In prædicta vero basilica beati Valentini per ejusdem regis petitionem in locum ¹⁵ Consignensis antistitis, qui transierat, alium ordinavit episcopum. In cujus consecratione dum adesset ipse rex cum suis ^B iudicibus, compunctione inspirationis divinæ tantæ orationis dulcedine ab eo sunt prolata, ut cum sanctum virum conspicerent laudare preces plures, ex eisdem Longobardis ad lacrymas sunt permoti. ^b Eodem vero die Dominico, post peracta missarum solemnia ad prandium eundem regem ad apostolicam benedictionem suscipiendam ipse beatissimus pontifex invitavit. Ubi cum tanta suavitate esum sumpsit, et hilaritate cordis, ut diceret ipse rex tantum se nunquam meminisse ¹⁶ commessatum. Alia vero die, quæ fuit secunda feria, vale faciens, ei ipse rex misit in ejus obsequium ¹⁷ Agiprandum ducem Clavianum nepotem suum, seu Tacipertum ¹⁸ Castaldum in ejus obsequium, ¹⁹ et Ramingum Castaldum Tuscanensem, atque Grimoaldum, qui eidem sancto viro usque ad prædictas civitates obsequium facerent, easdemque civitates cum suis habitatoribus traderent, quod et factum est.

In primis Amerinam civitatem, deinde Hortanam, dumque in Polimartio castro convenissent, eumque

VARIANTES LECTIONES.

- ¹ Al., in obviam jam nominatus rex, etc.
² Cod. Luc., magnamque.
³ Cod. Luc., Spoletani.
⁴ Al., cum reliquo exercitu suo sanctum virum, etc.
⁵ Cod. Luc., mutuam salutationem; al., mutuas salutationes ibi persolventes.
⁶ Cod. Luc., eum.
⁷ Cod. Luc., de constantia.
⁸ In al., atque Anconitanum deest.
⁹ Cod. Luc., Polimartense; al., Humanantem.
¹⁰ Al., in decimo confirmavit anno.

- ¹¹ Al., una cum Raviniano captivos.
¹² Cod. Luc., Agellum.
¹³ Cod. Luc., consules.
¹⁴ Cod. Luc., Consentini; al., Constantini; al., Consignensis.
¹⁵ Cod. Luc., comedisse; al., a se comensum.
¹⁶ Cod. Luc., Aldeprandum, al., Aprandum.
¹⁷ Al., Castaldum Tuscanensem, atque S. Grimoaldum qui eidem, etc.
¹⁸ Cod. Luc., Ramingum.

VARIORUM NOTÆ.

^a Prædictas quatuor civitates, etc. Expresse notat historicus pontifici esse redditas civitates cum habitatoribus. Quod profecto aliud indicat quam dominium utile, quidquid autem recentiores, contententes quod pontifex Romanus per ea tempora nullum jus regum, seu summæ potestatis exercebat, eodem semper apud imperatores permanente. Animadverti ab iis tamen debebat quod non imperatori allive ex administris ejus rex Langobardus civitates, et ad eas pertinentia loca, necnon captivos belli tempore factos, in Romano ducatu restituit; sed pontifici tantum et apostolicæ sedi facta est restitutio, eademque restituta confirmataque per solemnem donationem ante altare subscriptam a rege, qui eam de altari sumpsit, et in altari iterum post subscriptionem collocavit. Perinde est de possessione quam unus pontifex inquit, non alius quocumque pacto ab impera-

D tore dependens. SOMMER.

^b Eodem vero die Dominico, post peracta missarum solemnia, ad prandium eundem regem, ad apostolicam benedictionem suscipiendam, ipse beatissimus pontifex invitavit. Beneficentia accipitur hic pro refectione seu prandio, vel quia incipit a benedictione mensæ, vel quia per modum eulogiæ seu benedictionis datur. VIT. LUDOVIC. P.: Qui cum primo vere a putre dimitteretur, interrogatus est ab eo cur rex cum esset, tantæ tenuitatis esset in re familiari ut nec benedictionem quidem nisi ex postulo sibi offerre posset. Et infra: Et benedictione panis ac vini simul participata, imperator ad civitatem rediit. CONC. MELPHITENSE, sub Urbano II: Ut episcopi et abbates de vineis, vel agris, ac frugibus, quæ ad usum vel fratrum usum laborant, decimas sibi pro benedictione vel hospitum susceptione habeant. CON. QU. EST. 16, q. 1. ALTASERRA.

recepisset, et fuisset itineris longitudo per circuitum A finium reipublicæ eundi usque ad Bleranam civitatem per partes Sutrinæ civitatis, per fines Longobardorum Tusciæ, quia de propinquo erat, id est, per castrum ⁴ Viterbium, ipse missus regis Grimoaldus eundem beatissimum pontificem perduxit usque ad Bleranam civitatem, quam et ipsi sancto viro prænomi- natus Ramingus Castaldius et jam dictus Grimoal- dus missus contradiderunt. Et sic regressus est Deo propitio cum victoriæ palma in hanc urbem Roman. Qui etiam omnem populum aggregans, eos est allo- cutus, ut ad persolvendas omnipotenti Deo gratiarum actiones ab ecclesia Dei Genitricis, quæ vocatur ad Martyres, egressi omnes cum litania generaliter pro- perarent ad beatum principem apostolorum, et ita factum est.

His autem expletis 10 indictione, in subsequenti 11 indictione ^a, dum nimium opprimeret prædictus rex provinciam Ravennatum, fuissetque præparatus ad motionem faciendam, et obsidendam Ravenna- tum urbem, cognita ^b motione ejusdem regis, Euty- chius excellentissimus patricius et exarchus, una cum ^b Joanne archiepiscopo Ecclesiæ Ravennatis, atque universo populo prædictæ civitatis, ac civitates Pentapolis et Æmiliæ, facta in scriptis obsecratione, prædicto sancto miserunt viro, petentes ut pro eorum ^c curreret liberatione. Qui sanctus vir, missa legatione et muneribus ad obsecrandum eundem re- gem per Benedictum episcopum et vicedominum atque

VARIANTES LECTIONES.

¹ Cod. Luc., *Lateranum.*² Cod. Luc., *motione.*³ Cod. Luc., *occurreret.*

Ambrosium primicerium notariorum, petiit ut a ^a mo- tione cessaret, et Cesenatense Ravennatibus redderet castrum, sed passus non est. Cujus dum duram perseverantiam conspiceret jam nominatus sanctis- simus vir, trophæo fidei munitus, relicta Romana urbe, jam dicto Stephano patricio et duci ad guber- nandum, non sicut mercenarius, sed sicut vere pas- tor, relictis ovibus, ad eas quæ perituræ erant redimendas occurrit. Quo egresso itinere, dum se orationibus commendaret beato apostolorum prin- cipi Petro cum suis sacerdotibus et clero cum via- toribus, nutu omnipotentis Dei, ut non calore ure- rentur per diem usque ad locum ubi tentoria fige- bant, nubes eos tegebat, quæ ad vesperum ^b reside- bat. Alio autem die in eorum protectione erat B divinitus instituta, cui obviam occurrit denominatus excellentissimus exarchus usque ad basilicam beati Christophori, positam in loco qui vocatur ad Aquila- m, quinquagesimo fere milliario a Ravennatum urbe. ^c Ipsa vero nubes cum eis usque ad basilicam sancti Apollinaris in Ravennatum urbem tegendo conviavit. Exinde factum est signum, ut sanctum pontificem quo erat iturus in Ticinensium urbem acies igneæ in nubibus præcederent. Egressus autem de civitate Ravennatensi, viri ac mulieres diversi sexus et ætatis agentes gratias omnipotenti Deo profusis lacrymis eundem sanctum susceperunt pontificem, clamantes, atque dicentes: ^d Bene ve-

⁴ Cod. Luc., *munitione.*⁵ Cod. Luc., *recedebat.*⁶ Cod. Luc., *Venit, venit.*

VARIORUM NOTÆ.

^a Dum nimium opprimeret prædictus rex provin- ciam Ravennatum. Anno postea septingentesimo quadragesimo tertio, idem Luitprandus rex exar- chatum Ravennæ sibi subjicere tentavit, seseque ad Ravennam obsidendam parabat. Quare pontifex, Eutychiei exarchi et Joannis archiepiscopi Ravenna- tensis rogatu, ad eam urbem se contulit, Romana urbe Stephano patricio et duci ad gubernandum relicta. Antequam Roma discederet legatos cum nu- meribus ad Luitprandum misit, obsecrans ut a pro- posito recederet et Castrum Cesenatense Ravenna- tibus redderet. Sed cum nihil obtinere potuisset, Ravennam venit, ubi Ravennatenses, profusis lacry- mis, eum susceperunt, clamantes et dicentes: *Venit, venit Pater noster, qui suas reliquit oves, et ad nos perditos liberandos occurrit.* Ex eadem urbe misit ad regem Stephanum presbyterum, et Ambrosium primicerium, ut ei suum adventum nuntiarent, ipse- que fines Longobardorum ingressus, sequipes factus est suis missis, quos dictus rex suscipere noluit. Sed cum pontifex, die vicesima octava Junii, ad Pa- dum convenisset, rex ad eum suscipiendum optima- tes suos misit, cum quibus Ticinum, ubi rex reside- bat, pervenit. Ad eum rex foras muros civitatis accessit, inde pro vigilarum beati apostolorum principis Petri celebrandis missarum solemnibus, in basilicam ejus, quæ vocatur ad Cælum Aureum, perrexit, et post, expleta libatione, eandem urbem ingressus est. Postero die pro ipsius principis apo- stolorum natali celebrando invitatus Zacharias ponti- fex, missarum solemnibus celebravit, ibique mutuo invicem, pariter susceperunt cibum. Sequenti die, rex cum ad palatium suum iavitavit, a quo honori-

C lice susceptus, eum obsecravit ne amplius Ravenna- tum provinciam opprimeret, sed ablatas civitates re- donaret cum finibus, simul et castrum Cesenatense. Cui rex, licet gravate, id se facturum respondit. Decedentem inde usque ad Padum prosecutum dimisit, datis ex primoribus suis, qui Ravennatum loca imprimisque Cesenam redderent. Quibus locis receptis, pontifex urbem repetiit, ac gratias Deo actis, denuo natale principum apostolorum Petri et Pauli celebravit. Hæc omnia constant ex Ana- stasio. Ex quibus Marca, lib. III de Concordia, cap. 11, num. 5, concludit non posse liquidius demonstrari ^c retentam hac tempestate a summis pontificibus imperii curam, et imperatorios magistratus Ravennæ et Romæ rebus administrandis præfuisse, ita ut spes omnis conservandæ Italiæ in summa pontificis dignitate collocata esset. Ex his vide, inquit Baro- nius, ad annum 745, quam injustæ sint querelæ Orientalium de Romano pontifice, quod exerit D Occidentalium imperio Orientales Imperatores. PA- cius.

^b Joan. archiep. Eccl. Raven. Prodit Agnellus in vita Joannis quemadmodum per prodicionem capta fuerit a rege Langobardorum Ravenna. Retinet autem beneficia a Zacharia pontifice Ravennatibus col- lata, quæ hic describit Anastasius. Confer. Agnel- lum, pag. 170. Bænzrus.

^c Ipsa vero nubes cum eis usque ad basilicam sancti Apollinaris, in Ravennatum urbem tegendo convi- vit. Convivare est una cum alio viam facere. Anastas. infr. eod.: *Post hæc autem is ipse rex, egressus de loco in locum, usque ad Padum eidem sancto viro conviatus eum deduxit.* ALTABERRA.

nit Pastor noster, qui suas reliquit oves, et ad nos A qui perituri eramus liberandos occurrit.

Ex eadem quoque Ravennatum urbe misit papa ad prænominatum regem Stephanum presbyterum, et Ambrosium primicerium, qui annuntiarent ei suum adventum. ¹ Qui viri ingressi in ² finibus Longobardorum in civitatem quæ vocatur Imola, cognoscentes ³ qui præpeditorem nitebantur facere prædicto sancto viro, ne illuc ambularet, per epistolam scriptam per noctis silentium nuntiaverunt. Quo cognito, jam nominatus pontifex, lucescente die Sablato, non mortis timore perterritus, sed Christi fretus auxilio, audacter egressus de Ravennatum urbe in ⁴ finibus Longobardorum ingressus, sesquipes factus est suis missis. Quos quidem præcedentes ante eum, jam dictus rex dolore percussus suscipere noluit. Ipse vero summus pontifex vigesima octava die mensis Junii ad Padum ⁵ convenit. Ubi et ad suscipiendum eum ipse rex suos misit optimates. ⁶ Cum quibus Ticinum conveniens, ubi ipse residebat rex, foris muros ejusdem civitatis pertransiens, ad horam orationis nonam pro vigiliarum beati apostolorum principis Petri celebrandis solemnibus missarum, in basilicam ejus, quæ vocatur ad Cælum Aureum, perrexit. ⁷ Et post completam oblationem in eandem urbem ingressus, moratus est.

Alio quoque die pro natali celebrando ipsius principis apostolorum in prædicta ecclesia a prænominato rege invitatus, missarum solemnibus celebravit. Ibique mutuo se invicem salutantes pariter susceperunt ⁸ cibos, et sic in prænominatam civitatem regressi sunt. Quem sanctum virum alio die isdem rex per optimates suos ad suum palatium procedere invitavit. ⁹ Et ab eodem rege nimis honorifice susceptus salutaribus monitis eum allocutus est, obsecrans ne amplius Ravennatum provinciam opprimeret ¹⁰ facta mentione, sed magis ¹¹ et ablatas Ravennatum urbes sibi redonaret simul et castrum Cesinacense.

VARIANTES LECTIONES.

¹ Cod. Luc., *fines.*

² Cod. Luc., *qui proditorem*; al., *quod præped.*

³ Cod. Luc., *fines.*

⁴ Al., *conjunctis*; et sic semper.

⁵ Cod. Luc., *Expleta libatione*; al., *Et post suppletam libationem.*

⁶ Al., *cives.*

⁷ Cod. Luc., *Qui.*

⁸ Al., *pro facta mentione.*

⁹ Al., *Et abstulit Ravennatum urbem redonaret*

¹⁰ Qui viri ingressi in finibus Longobardorum, in civitatem quæ vocatur Imola. Imola civitas Æmiliar, olim forum Cornelii, postea Imola dicta, a castro urbis cui nomen erat Imola. Paul. Varnefrid., de gest. Longobard., lib. II, cap. 18: *Corneliique foro, cujus castrum Imolas appellatur.* Forum Cornelii civitas Gallie togatæ, postea dictæ Lombardiæ, de qua Mart al., lib. III, epigr. 4:

Si quibus in terris, qua sinus in urbe, rogabit,
Corneli referas me licet esse Foro.

Cornelli Forum civitas episcopalis, quæ olim fuit suffraganea metropolis Mediolanensis. Hinc Ambrosius episc. Mediolanensis, vacanti Ecclesiæ, visitatorem dedit unum e suffraganeis. Testis ipse

Qui prædictus rex post multam duritiem inclinatiss est fines Ravennatum urbis dilatare ¹² sicut primitus detinebantur. Et duas partes territorii Cæsena castri ad partem reipublicæ restituit. Tertiam vero partem de eodem castro sub obtentu retinuit, initio constituto, ut usque ad Kalendas Junii, dum ejus missi a regia reverterentur urbe, idem castrum, et tertiam partem, quam ignoris causa detinebat, parti reipublicæ restitueret. Hoc est autem is ipse rex egressus de loco in locum usque ad Padum ¹³ eidem sancto viro, ¹⁴ conviatus eum, deduxit. In quo loco ei vale faciens, cum digna ordinatione eum repedandum absolvit, dans in obsequium ejus duces, et principes suos, sed et alios viros, qui sæpe dicta Ravennatum territoria, Cæsena castrum redderent, et ita factum est.

Operatus est autem Deus mirabiliter, et Ravennatum atque Pentapolensium populos ab oppressione et calamitate qua detinebantur liberavit, et saturati sunt frumento, oleo, et vino. Regressus autem in urbem Romanam, cum omnibus qui secum erant, gratias ¹⁵ agentes Deo, denuo natali beatorum principum apostolorum Petri et Pauli cum omni populo celebravit, et sese in orationibus dedit, petens ab omnipotenti Deo misericordiam, et consolationem fieri populo Ravennatum, et Romano ab insidiatore et persecutore illo Luitprando rege. Cujus preces non despiciens divina clementia eundem regem ¹⁶ ante diem superius constitutum de hac subtraxit luce, et quievit omnis persecutio. Factumque est gaudium non solum Romanis, et Ravennatibus, sed etiam genti Longobardorum, quoniam ¹⁷ et Aldebrandum nepotem suum, quem ipse reliquerat regem ¹⁸ malivolum, projecerunt de regno, et Rachiisum, qui fuerat dux, sibi Longobardi elegerunt in regem. Ad quem missa ¹⁹ relatione ipse beatissimus pontifex continuo, ob reverentiam principis apostolorum et ejus preci-

finibus, simul, etc.

¹⁰ Cod. Luc., *quos primitus detinebat.*

¹¹ Cod. Luc., *eundem sanctum virum conveniens.*

¹² Cod. Luc.; Al., *comiatus ad*; Al., *conviatus deduxit. In quo, etc.*

¹³ Cod. Luc., *agens.*

¹⁴ Al., *ante constitutum de hac, etc.*

¹⁵ Al., *Ilprandum.*

¹⁶ Al., *malivolum projecit de regno.*

¹⁷ Cod. Luc., *legatione.*

VARIORUM NOTÆ.

D epist. 44, Constantio coepiscopo: *Commendo tibi, fili, Ecclesiam quæ est ad forum Cornelii, quo eam de proximo intervians frequentius, donec ei ordinetur episcopus. Hodie parat metropoli Ravennati. Gregor., lib. VI, epist. 59, ubi dixi. ALTASERRA.*

² Cum quibus Ticinum conveniens, ubi ipse residebat rex foris muros ejusdem civitatis pertransiens, ad horam orationis nonam, pro vigiliarum beati apostolorum principis Petri celebrandis solemnibus missarum, in basilicam ejus, quæ vocatur ad cælum Aureum, perrexit. Hora orationis nona signatur, quia officium sacrum certis horis distribuitur, matutina, prima, tertia, sexta, nona, vespera, completorio. Reg. Eccl. edict. cap. 16. ALTASERRA.

bus Inclinatus ⁂ usque ad viginti annorum spatium ⁂ inita pace universus Italia quievit populus.

⁂ Hic in Lateranensi patriarchio ante basilicam beatæ memoriæ Theodori papæ ⁂ a novo fecit triclinium, quod diversis marmoribus et vitio, metallis atque musivo, et pictura, ornavit, sed et sacris imaginibus tam oratorium beati Silvestri quamque et porticum decoravit. Ubi etiam et omnem substantiam suam per iuanus Ambrosii primicerii notariorum introduci mandavit. Fecit autem a fundamentis ante scrinium Lateranense porticum, atque turrem, ubi et portas æreas, atque cancellos instituit, et ⁂ per figuram Salvatoris ante foris ornavit. Et per ascendentes scalas in superioribus super eandem turrem triclinium, et cancellos æreos construxit. Ubi et orbis terrarum descriptionem depinxit, atque diversis versiculis ornavit, et omne patriarchium pene a novo restauravit. In magna enim penuria eundem locum invenerat. ⁂ Hic in ecclesia aposto-

lorum principum Petri et Pauli pendentia vela inter columnas ex palleis ⁂ syricis fecit. ⁂ Hic in ecclesia prædicti principis apostolorum omnes Codices domus suæ proprios, qui in circulo anni leguntur ⁂ ad matutinos, in armarii opere ordinavit. ⁂ Hic domum ⁂ cultam Lauretum noviter ordinavit, adjiciens et massam ⁂ Fonteianam, quæ cognominatur ⁂ Paunaria.

Hic viginti auri libras pro emendo oleo annue, ut de lucro eorum in luminariis apostolicis proliciat, instituit. Et constitutum sub anathematis vinculo obligavit. Hic fecit vestem super altare beati Petri ex auro textam ⁂ habentem nativitatem Domini Dei, et Salvatoris nostri Jesu Christi, ornavitque eam gemmis pretiosis. Simulque et vela serica alythina quatuor, quæ et ornavit ⁂ cum rotis et ornamentis variis auro textis. Item fecit coronam de argento purissimo cum delphiis ex proprio suo, pens. libras centum viginti. Hic beatissimus vir, juxta ritum ecclesias-

VARIANTES LECTIONES.

¹ Cod. Luc., add. rez.

² Cod. Luc., renovavit.

³ Cod. Luc., pergulam.

⁴ Cod. Luc., sericis.

⁵ Al., ad matutinos armario opere ordinavit.

⁶ Cod. Luc., occultam Laurentum.

⁷ Cod. Luc., Fontinianam; al. Fontianam.

⁸ Cod. Luc., Paunasia; al., Paunaria.

⁹ Al., et gemmis ornatam simul, et vela serica alythina iv. Fecit coronam, etc.

¹⁰ Cod. Luc., in Rhodicis; al., in votis.

VARIORUM NOTÆ.

⁂ Inita pace. Zacharias pro more supremorum Principum, pacem iniiit cum Rachi, qui post obitum Luitpraudi regis susceperat Langobardicum imperium. BENCINUS.

⁂ Hic in Lateranensi patriarchio, ante basilicam beatæ memoriæ Theodori papæ, a novo fecit triclinium, quod diversis marmoribus et vitio, metallis atque musivo, et pictura, ornavit, sed et sacris imaginibus tam oratorium beati Silvestri quamque et porticum. Locus est corruptus: pro vitio, lege vitreis. Veteres parietes adificiorum vitreis bitumine conjunctis vice tectorii inducebant. Vopiscus in Firmo: Nam et vitreis quadraturis bitumine, aliis medicamentis insertis, domum induxisse perhibetur. Senec., epist. 86: At nunc quis est qui sic lavari sustineat? pauper sibi videtur, ac sordidus, nisi parietes magnis et pretiosis orbibus refuserunt, nisi viro absconditur camera. ALTASERRA.

⁂ Hic in ecclesia apostolorum principum Petri et Pauli pendentia vela inter columnas ex palleis sericis fecit. Inter columnas vela ad ornatum ecclesiarum e paleis seu palliis sericis adhibebantur. Anastas., in Adriano: Sed et per diversos arcus vela syrica numero quinquaginta septem. Et infra: Vela de palliis syricis numero viginti, et linea viginti. Idem in Leone III: et vela holoserica majora sigillata habentia periclysin, et crucem de bathin, seu fundato. Lege bathin. Idem inf. eod.: Verum etiam et per arcus argenteos fecit vela paschalia cum periclysi de stauraci. Apud veteres etiam signa inter columnas disponebantur. M. Tull., Verrii. 5: Quæ signa nunc, Verres, ubi sunt? illa quæro, que apud te nuper ad omnes columnas, omnibus etiam intercolumniis, in silva denique, disposita sub dio vidimus. Imo et silvæ inter columnas majorum ædium, id est, arborum lineæ ornatus causa consitæ. Horat., lib. 1, epist. 10:

Nempe inter varias nutritur silva columnas.

⁂ Hic in ecclesia prædicti principis apostolorum omnes Codices domus suæ proprios, qui in circulo anni leguntur ad matutinos, in armarii opere ordinavit. Zacharias libros proprios reposuit in armario eccles-

siz Romanæ. Armarium est bibliotheca librorum, § Sed si bibliothecam, de Legat. 3, Plin., libr. 11, epist. 17: Parieti ejus in bibliothecæ speciem armarium insertum est. Sidon., lib. 11, epist. 9: Videre te crederes aut grammaticales pluteos, aut Atheni cuneos, aut armaria exstructa bibliopolarum. Hac analogia armarium sancti Martini dixit Lupus Ferrar., epist. 16: Impendio supplicamus, ut commentarios Boetii in Topica Ciceronis, quos in chartatio Codice Anathematis in armario sancti Martini habet. Armarium sancti Galli Ekkeard. Junior, de Casib. monast. sancti Galli, cap. 10: Itur in armarium, sed in augustum sancti Galli thesaurarium. Alias armarium est locus in quo res custodiæ causa ponuntur. Hieronym., in Ezechiel., libr. 1v, cap. 15: Continent armariis, risco, loculis. ALTASERRA.

⁂ Hic domum cultam Lauretum noviter ordinavit, adjiciens et massam fonteianam. Domus culta est massa seu prædium instructum ædificiis, colonis, et instrumento rustico. Anastas. infr. eod.: Et domum cultam beato Petro eundem locum jure perpetuo statui permanendum, que domus culta sanctæ Cecilie usque in hodiernum diem vocatur. Quam videlicet domum cultam usui proprio, dominicæ videlicet traditionis, descripsit. Hic constituit aliam domum cultam in decimo quarto milliario ab hac Romana urbe patrimonio Tusciæ, et constitutionibus obligavit usui Ecclesiæ permanendum. Hic massas quæ vocantur Antrus et Formias, suo studio jure beati Petri acquisivit, quas et domos cultas statuit. Et de omnibus domocultis, sub anathematis interdictionibus, statuit, nulli quoque modo successorum ejus pontificum, vel alii cuiuslibet persone licere ipsas domos cultas ab usu Ecclesiæ quoquo modo alienare. Idem in Adriano: Hic beatissimus præsentis fecit atque constituit noviter domos cultas quatuor. Prædia propria domocultus instituit Leo III, Vit. Ludovic. Pii: Eadem etiam tempestate, cum Leo apostolicus gravaretur adverso incommodo, prædia omnia quæ illi (Romani) domocultus appellant, et noviter ab eodem apostolico instituta erant, sed et ea quæ sibi contra jus querebantur erepta, nullo iudice expectato, diripere et sibi conati sunt restituere. ALTASERRA.

sticum^a, et fidei suæ sponsonem orthodoxam, synodalem Ecclesiæ misit Constantinopolitanæ, simulque et aliam suggestionem dirigens serenissimo Constantino principi. Et pergentibus apostolicæ sedis responsalibus ad regiam urbem invenerunt intra palatium regiarum potestatis invasorem quemdam et rebellem^b Artastum nomine; dum enim isdem imperator ad dimicandum contra Agarenorum properasset gentem, illic præfatus Artastus datus populo qui in regia remanserunt urbe præmiis, imperiale arripuit solum. Et postmodum aggregans Orientalium exercituum multitudinem^c antelatus Constantinus princeps, pergensque Constantinopolim, eandem viriliter expugnans, atque extrinsecus circumvallans, comprehendit civitatem, et pristinum regni sui adeptus est fastigium.

Statimque jam fati Artastus, ejusque filiorum eruit oculos, et plures ex suis rebellibus exsules a pro-

VARIANTES

¹ Cod. Luc., *Artavastum*; al., *Artavasdum*; al., *Ajtaustum*.

² Cod. Luc., *antefatus*.

³ Cod. Luc., *missos*.

^a *Hic beatissimus juxta ritum eccl. Zacharias pontifex dictus, juxta ritum ecclesiasticum fidei suæ sponsonis orthodoxæ synodicam Ecclesie Constantinopolitanæ anno septingentesimo quadragésimo secundo misit, aliamque suggestionem per responsales suos Constantino imperatori; sed hi intra palatium regiarum urbis invenerunt Artabasdum invasorem et rebellem. Postquam vero tam Artabasdo quam filiis ejus eruit fuerunt oculi, Constantinus Copronymus, licet hæreticus, requirens missum apostolicæ sedis, cum Romanam diiisit, et juxta quod beatissimus pontifex Zacharias postulaverat, donationem in scriptis de duabus massis quæ Nymphas et Normias appellantur, juris existentibus reipublicæ, eidem sanctissimo papæ, sanctæque Romanæ Ecclesiæ, jure perpetuo direxit possidendas, inquit Anastasius, quæ donatio contigit an. 745, ut Artabasdi depositio demonstrat. Porro massa idem est ac mansus, vel mansa, designatque certam agri portionem, ut explicat Ducangius in Glossario mediæ et infimæ Latinitatis, in vocibus *Mansus* et *Massa*. Ex quo Baronii annotator observat evidenter patere Gregorium II imperii jugum non excussisse, nec consequenter Leonem Isaurum anathemate perculisse; Zacharias enim cum Constantino, Leone patre deteriori, commercium aliquod non habuisset, si hic a decessore suo excommunicatus, et tributorum solutione multatus fuisset. PACIUS.*

^b *Hujus temporibus, etc. Anno septingentesimo quadragesimo septimo Carolomanum Majorem dominus Franciæ, devotionis causa, regnum una cum filio suo Drogone in manibus Germani sui Pippini commisisse, et ad limina beatorum apostolorum Petri et Pauli Romam in Monachorum ordinatione perseveraturum advenisse, testatur continuator Fredegarii, cui suffragantur annalista Metensis, Nazarianus, Petavianus Masciacensis et auctor Chronici San Donyziani. Eadem refert Anastasius, clericatus nomine monasticum statum intelligens, quo sensu passim alibi hoc vocabulum usurpatur. Ex quo corrigendi illi qui Carolomanum primo Casinum adiisse, ibique monachum factum affirmant; nam Herkempertus scribit eum Romam adiisse et a Zacharia papa factum esse monachum, indeque Casinum post aliquantum temporis profectum esse. Eo autem intermedio tempore in monte Soracte monasterium in honorem sancti Silvestri edificavit, ubi quondam, tempore persecutionis quæ sub Constantino facta est, latuisse fertur, ut scribit Eginhardus in Annalibus, ad annum 749.*

PATROL. LXXXIX.

priis fecit habitaculis. Post hæc requirens^c missum apostolicæ sedis, qui ibidem in tempore perturbationis contigerat advenisse, eumque repertum ad sedem absolvit apostolicam, et, juxta quod beatissimus pontifex postulaverat, donationem in scriptis de duabus^d mansis quæ Nymphas et Normias appellantur, juris existentes publici, eidem sanctissimo ac beatissimo papæ sanctæ Romanæ Ecclesiæ jure perpetuo direxit possidendas.

^e *Hujus temporibus Carolomanus, filius Caroli Francorum Regis, præsentis vitæ relinquens gloriam, atque potestatem terrenam, ad beatum Petrum apostolorum principem devotus cum aliquantis suis advenit fidelibus, seseque eidem Dei contulit apostolo, atque in^f speciali habitu se fore spondens perman-surum, clericatus jugum ab eodem sanctissimo suscepit pontifice. Et inter alia multa dona obtulit beato*

LECTIONES.

¹ Cod. Luc. et al., *massis*.

² Cod. Luc., *ducis sive subreguli*.

³ Cod. Luc., *spiritali*.

⁴ Al., *Et post aliquantum temporis ad beati, etc.*

VARIORUM NOTÆ.

Eadem refert hic in Vita Caroli Magni, cap. 2, et ex eo Adrevaldus, in lib. de Miraculis Sancti Benedicti, cap. 14, qui addit multos nobiles ex Francia Romam, ad vota solvenda commeantes, et otium quo maxime delectabatur in monasterio Soractis montis interrumpentes, eum mutare locum compulsi. Ex quibus sequitur Carolomanum ab ipso papa Zacharia Romæ monachico habitu indutum fuisse. PACIUS.

¹ *Carolomanus. Is erat Pippini frater, ambo Filii Caroli Martelli. Fœdera cum Francis jam dudum inierant pontifices Gregorius II et III, eaque renovaverat Zacharias, qui anno 746, cum Pippinus eum consulisset utrum frater dignior regio fastigio illi videretur, isne qui, otio languens, nihil ad communem populorum utilitatem æfferret, an qui dies noctesque de regni salute atque custodia cogitaret? Respondit omnino se existimare regem illum eligendum, qui regni commodo et incolumitati populorum serviret; rogatusque decretum interposuit, ut Pippinum regem substituerent. Ita Bertiniani Annales, ad ann. 749, de regno in Pippinum conferendo Burchardum et Fulradum missos egisse produnt: *Burchardus Witeburgenis episcopus et Fulradus capellanus missi fuerunt ad Zachariam papam interrogandum de regibus in Francia, qui illis temporibus, non habentes regalem potestatem, si bene fuisset, an non. Et Zacharias papa mandavit Pippino ut melius esset illum regem vocari quæ potestatem haberet, quam illum qui sine regali potestate manebat, ut non conturbaretur ordo. Per auctoritatem ergo apostolicam jussit Pippinum regem fieri. Et ad ann. 750, Pippinus secundum morem Francorum electus est a regem, et unctus per manum sanctæ memor. archiepiscopi Bonifacii, et elevatus a Francis in regno, in Suessionis civitate. Hildericus vero, qui falso rex vocabatur, tonsuratus est, et in Silhiu monasterium missus. Hæc pariter Fredegarii continuator ad ann. 751 scripsit: *Et quievit terra a præliis. Quo tempore una cum consilio et consensu omnium Francorum missa relatione a sede apostolica auctoritate percepta, præclarus Pippinus electione totius Franciæ in sedem regni cum consecratione episcoporum et subjectione principum, una cum regina Bertrada, ut antiquitus ordo deposcit, sublinatur. Et Annales a Pithæo editi sic habent: *Septingentesimo quinquagesimo secundo anno ab Incarnatione Domini, Zacharias papa ex auctoritate beati Petri apostoli, mandat populo Francorum et Pippino, qui potestate regia utebatur, nomi-****

Petro apostolo ante confessionem arcum argenteum majorem, pensantem libras septuaginta, et post aliquantum temporis ad beati Benedicti quod in Aquincensium finibus situm est, profectus est monasterium,

VARIORUM NOTÆ.

nis quoque dignitate frueretur. Itaque Hildericus rex qui ultimus Merovingorum Franciæ imperavit, depositus, et in monasterium missus est. Pipinus vero in civitate Suessionum a sancto Bonifacio archiepiscopo unctus, regni honore sublimatus est. Carolovingorum regniæ stirpis epocha ab ann. 752 auspicianda, ut pluribus ad eundem ann. probat in Critica card. Baronii Antonius Pagius. BENCINUS.

2. Carolomannus, filius Caroli Francorum regis. Jam pridem erat, cum majores domus Franciæ summam rerum sibi arrogaverant, nihilque reliqui factum erat, præter nomen regum, descendentibus a Magno Clodoveo. At Pipinus, cognomento Bravis, majorum domi novissimus, demum aliquando opus magnum aggressus est, ut nempe dignitatem, titulum et jus regium, sibi ascisceret. Id consilium ut exsequeretur, firmumque atque ratum eventum redderet, intellexit quod, præter assensum regni procerum, necesse erat auctoritate apostolicæ sedis illum astruere, ne subditæ gentes mutare suo arbitratu reges esse posse arbitrarentur: Eginhardus, in Annalibus, ait Marca (Marc., *Hisp. l. vi c. 4.*), ne populi permissas suo arbitrio putent regum mutationes, sedis apostolicæ auctoritatem adjungit; huic vero consensum procerum, et utriusque seriem continuam regum, quorum socordia et inertia fuerat exitialis reipublicæ Christianæ. Occasio valde opportuna se offerebat ad demerendum sanctæ sedis studium rebus Pipini, qui unus Langobardos opprimere ac religionem undequaque periclitantem sustinere potuisset. Nuperimus auctor observat Pipinum esse usum sancti archiepiscopi Bonifacii opera ad rem gerendam, tentandumque animum Zachariæ quisnam futurus esset in re (P. Daniel *Hist. de France, dans Pepin*). Eaque propter ad pontificem misisse eundem Bonifacium e suis presbyteris unum, ut eum consuleret de variis rebus ad suum ministerium pertinentibus, eique præ cæteris hæc scripsisse: *Paternæ pietatis vestræ sanctitatem subnixis precibus obsecro, ut hunc presbyterum meum clementer suscipiatis; habet enim secreta quædam mea quæ soli pietati vestræ profiteri debet, quædam quidem viva voce dicens... mihi que paternitatis vestræ responsum, et consilium ex auctoritate Sancti Petri apostoli repræsentare debet, ut his omnibus audiitis et consideratis, si quæ sint quæ vobis placeant, facite Deo auxiliante studeam (In Vit. Bonif., l. ii, c. 9).* Pontificem vero ore tenus respondisse de secretis his rebus Bonifacii presbytero, eventum autem declarasse quod responsio Pipini consilio favebat. Interea, inquit Zacharias (Epist. 42, ad Bonif.), prædictus tuus gerulus Lul cum cæteris suis comitibus quæ injuncta fuerant a tua sancta fraternitate, tam in verbo, quam in scripto, omnia liquidius suggerentes, innotuerunt, de quibus tam in verbo quam in scripto responsum dantes tuæ remisimus fraternitati. Et revera, ut ex Chron. a Pithæo edit., ex Annal. Fuldens, et ex Annal. Loisel., discimus, res ita se habuit: Burchardus Wirceburgensis episc. et Fulradus capellanus missi sunt a Pipino Romam ad Zachariam papam ut consulerent pontificem de causa regum qui fuerunt illo tempore in Francia, qui nomen tantum regis, sed nullam potestatem regiam habebant, quæ tota apud majorem domum habebatur. Urat ergo sibi decerni quis eorum juste rex debeat dici et esse: is qui securus domi sedeat, an ille qui curam totius regni et omnium negotiorum molestias sufferat. Per quos dictus pontifex mandavit melius esse illum vocari regem apud quem summa potestas consisteret; dataque auctoritate sua, jussit Pipinum regem constitui. Secundum Romanam pontificis sanctionem Pipinus rex Francorum

in quo et suam finire vitam jure professus est jurando.

* Porro eodem tempore contigit plures Veneticorum hanc Romanam advenisse in urbem negotiatores, et mercimonii mundinas propagantes, multitu-

appellatus est, et ad hujus dignitatem honoris unctus sacra unctione manu sanct. mem. Bonifacii, et more Francorum elevatus in solium regni Suessionum civitatis. Hildericus vero, qui falso regis nomine fungebatur, tonso capite, in monasterium missus est, et ultimus Merovingorum Franciæ imperavit. Præter tres laudatos auctores de translatione regni Francorum a prima in secundam stirpem locutos, nec non Eginhardum Carolo Magno a secretis Pipinus, aientem, per auctoritatem Romani pontificis ex præfecto palatii rex constitutus (In Vit. Car. Mag.); præter hos, inquam, idem reperire est in epigraphæ opusculi quod scriptor Pipini æqualis confecit, cujus exemplum vidit Mabillonius in Papebrochii manibus, verbaque ipsa profert in suo opere Diplomatico, educta ex fine libri Gregorii Turonensis de Gloria confessorum. Hæc autem ibi leguntur: *Si nosse vis, lector, quibus hic libellus temporibus videatur esse conscriptus, et ad sacrorum martyrum pretiosam editus laudem, invenies anno ab Incarnatione Domini 767, temporibus felicissimi atque tranquillissimi et catholici Pipini regis Francorum, et patricii Romanorum, filii beatæ mem. quondam Caroli principis, anno felicissimi regni ejus in Dei nomine sexto decimo... Ipse prædictus florentissimus dominus Pipinus rex pius per auctoritatem et imperium sanct. rec. domni Zachariæ papæ, et unctionem sancti chrisimatis per manus beatorum sacerdotum Galliarum, et electionem omnium Francorum, tribus annis antea in regni solio sublimatus est (In fin. S. Greg. Tur. de gl. Conf.; et ap. Mabill., de Re diplom., l. v, tabell. 22).* Equidem, ut verum fatear, satis mirari non possum recentiorum aliquot tam ex Protestantibus quam ex nostris (Natal. Alex., sect. 8, diss. 2), qui falsitatis insimulant testimonia veterum de rei veritate, qua de nulla esse potest suspicio.—Pipino idem pontifex Zacharias nominandi episcopos Regni Francorum potestatem concessit, ut medicam afferret manum abusibus atque excessibus eorum temporum cum ad electiones deveniri contingerat. Id vero est factum, dum adhuc erat majordomus; quippe indultum ejusmodi accepit in concilio Suessionensi, quod fuit celebratum anno 744, ante annos octo quam regni solium ascenderet. Pipinus exposita necessitate hujus regni Zachariæ Romano papæ, in synodo cui Bonifacii martyr interfuit, ejus accepit consensum, ut acerbitati temporis, industria sibi probatissimorum, decedentibus episcopis, mederetur (Lupi abbat. Ferrar. epist. 81, ad Amul. archiep. Lugdun.). SOMMIER.

* Porro eodem tempore contigit plures Veneticorum hanc Romanam advenisse in urbem negotiatores, et mercimonii mundinas propagantes, multitudinem mancipiorum, virilis scilicet et feminini generis, emere visi sunt, quos et in Africam ad paganam gentem nitebantur deducere. Notatur turpe mercimonium Venetorum emendi mancipia utriusque sexus, ut ea pagani distraherentur in Africa: quod vetuit Pontifex. Hoc genus commercii frequens fuit. Paul. Varnetrid., de Gest. Longobard., lib. 1, cap. 4: *Ab hac ergo populo Germani sæpe innumerabiles captivorum turmas abductæ, meridianis populis pretio distrahantur.* Turpius commercii genus fuit quo servi a Viridunensibus mercatoribus solebant castrari, quæ dicebantur mancipia carsamantia, ut Saracenis venderentur in Hispania. Luitprand. Ticinens., lib. vi, cap. 3: *Obtuli mancipia quatuor carsamantia imperatori, nominatis omnibus pretiosiora; carsamantium autem Græci vocant amputatis virilibus et vîrga puerum eunuchum, quos Viridunenses mercatores ob immensum lucrium facere solent, et in Hispaniam ducere.* ALTAERRA.

dinem mancipiorum, virilis scilicet et feminini generis, emere visi sunt, quos et in Africam ad paganam gentem nitebantur deducere. Quo cognito, isdem sanctissimus pater fieri prohibuit, hoc iudicans, quod justum non esset ut Christi abluti baptismō paganis gentibus deservirent. Datoque eisdem Veneticis pretio, quod in eorum emptione se delisse probati sunt, cunctos a iugo servitutis redemit, atque more liberorum degendos absolvit.

^a Ipsis itaque temporibus ¹, Ratchis Longobardorum rex ad capiendam civitatem Perusinam, ^b sicut cætera Pentapoleos oppida, vehementi profectus est cum indignatione, quam et circumdans fortiter expugnabat. Hoc audiens sanctissimus papa continuo, spe divina fretus, assumptis aliquantibus ex suo clero cum optimatibus, quanto opus, ad eandem pervenit civitatem, impensisque eidem regi plurimis muneribus, atque oppido eum deprecans, opitulante Domino, ab ² obsessione ipsius civitatis eum amovit. Cui et salutifera prædicans, Deo auctore, valuit animum ejus in speciali studio inclinare. Et post aliquantos dies isdem ^c Ratchis rex relinquens regalem

dignitatem, decore cum uxore et filia ad beati Petri principis apostolorum conjunxit limina, acceptaque a præfato sanctissimo papa oratione, clericusque effectus, monachico indutus est habitu cum uxore et filiis.

Hujus denique temporibus magnam thesaurum Dominus Deus noster in hac Romana urbe per eundem almificum pontificem propalare dignatus est. In venerabili itaque patriarchio sacratissimum beati Georgii martyris isdem sanctissimus papa in capsâ reconditum reperit caput, in quo et ³ pictacium invenit pariter litteris exaratum Græcis, ipsum esse significantes. Qui sanctissimus papa omnino hilaris, satisfactus, illico aggregato Romanæ urbis populo, cum hymnis, canticis spiritualibus ^d in venerabili diaconia ejus nominis, sita in hac Romana civitate regione secunda, ad velum aureum, illud deduci fecit. Ubi immensa miracula et beneficia omnipotens Deus ad laudem nominis sui per eundem sacratissimum martyrem operari ^e dignatur. Hujus temporibus defunctus Theodorus major, filius ^f Megisti Cataxanti, ob veniam suorum delictorum prædium, quo ex hæ-

VARIANTES LECTIONES.

¹ Cod. Luc., *Ratchisus*, al., *Rachis*.

² Cod. Luc., *obsidione*.

³ Cod. Luc., *pittacium*.

^d Cod. Luc., *dignatus est*.

^e Cod. Luc., *regis magnifici Cataxanti*.

VARIORUM NOTÆ.

^a *Ipsis itaque temporibus Ratchis*. Luitprando rege visis sublato, post breve Ildeprandi nepotis regnum, septimo mense a solio dejecti, Rachis Forojulii dux favore omnium Langobardorum sufficitur; vir ob firmum corporis robur, quæ dos in ea gente plurimi habebatur, summopere commendatus; at longe ob egregiam pietatem commendabilior, quam, regis dignitati nuntio remisso, in Cassinensi monasterio monasticam vitam amplexus, ad supremum usque diem custodivit, ut narrat Leo cardinalis Ostiensis (*In Chron. Cassin., lib. p., cap. 8*). Me non piget subjicere hujus historici verba, quanquam Anastasio nostro recentioris, cum ab illis narrata hoc loco in bono lumine collocentur. *His quoque diebus*, inquit cardinalis Ostiensis, *Rachis rex Langobardorum ad capiendam Perusiam urbem cum valido exercitu pergens, eam undique fortiter expugnabat. Ad quam prædictus papa Zacharias profectus, multis precibus ac monitis, multisque illi concessis donariis, ad suam illum redire coegit. Cujus idem rex monitionem sollicitè reminiscens, non multo post divino afflatus instinctu, relinquens regalem dignitatem et gloriam, cum ita per annos quinque et sex menses regnasset, Romam una cum uxore et filia ad beati Petri apostolorum principis limina devotus advenit; ibique a præfato apostolicæ sedis præsule Zacharia comam attonsus et clericus factus, monachico etiam habitu simul cum uxore et filia est indutus; moxque ad hoc monasterium beati Benedicti eodem apostolico transmittente perveniens, et sub regulari magisterio instituendum se tradens, post religiosam satis ac Deo placitam conversationem, ibidem vitæ finem sortitus est. Existat in hodiernum diem vinea satis monasterio vicina, quæ vulgo vinea Rachisi vocatur, quam eundem Rachin et plantavisse et incoluisse nonnulli nostrorum existimant. Uxor vero illius nomine Tasia, et filia Rattruda, concedente et adjuvante præfato abbate, monasterium puellarum non longe a Cassino, in loco qui Pallumbariola vocatur, propriis sumptibus extruxerunt, multisque ditatum opibus, ibi, sub magna cautela et districtione regulari, vitam agentes, ultimam diem clausurunt. MAFÆUS.*

^b *Sicut cætera Pentapoleos oppida*. Flaminia est provincia Italiæ, in qua sunt primariae Ravenna et quinque civitates Pentapoleos dictæ Paulo Varnefrid. de gest. Longobard., lib. II, cap. 19. Hinc Anastas. ante dixit: *Ravennæ, ac civitatum Pentapoleos et Emilia*. ALTASERRA.

^c *Rachis rex, relinquens regalem dignitatem*. Rachis Longobardorum rex nulla habita ratione pacis viceannalis, quam cum Romano pontifice sanciverat, Pentapolitanam invasit provinciam, ferro et igno omnia vastans, Perusiam obsidione cinxit. Quod audiens Zacharias papa, assumptis quibusdam ex suo clero, divina spe fretus, ad eandem pervenit civitatem, eumque muneribus et precibus placatum ad solvendam obsidionem adduxit; quin et sacris exhortationibus tantum ipsi sæcularis vitæ indidit fastidium, ut, abdicato regno, cum uxore Thesia et filia Rattruda vitam religiosam sub regula sancti Benedicti professus sit: ille in Casinensi monasterio; istæ in monasterio puellarum quod non procul a Casino construxere et dotavere, ut constat ex Anastasio, in Vita Zachariæ, Leone Ostiensi, in Chronico Casinensi, cap. 8, et Sigeberto, in Chronico, ubi testatur Rachin nuntium sæculo misisse anno Christi septingentesimo quadagesimo nono, quem annum etiam exhibet monachus Nonantulanus anonymus, in Vita sancti Anselmi abbatis Nonantulani in Italia primi, apud Mabilonium, sæc. IV Benedict., part. I. PAGIUS.

^d *In venerabili itaque patriarchio sacratissimum beati Georgii martyris isdem sanctissimus papa in capsâ reconditum reperit caput, in quo et pittacium invenit pariter litteris exaratum Græcis, ipsum esse significantes*. Capsis, id est, loculis reliquiarum sanctorum apponitur pittacium, id est, schedula, seu brevis inscriptio, qua significatur cujus es-ent. Gregor. Tur., de Glor. confess., cap. 56: *Habetur enim ibi tumulus, huic a læva contiguus; in hujus fronte superiore habetur scriptum: Sanctæ memoriæ Gallæ. Pittacium est schedula*. Augustin., de verb. Apostol., serm. 23: *Memor. legis proposuit pittacium publice*. Cujus diminutivum est pittaciolum.

reditate fruebatur paterna, situm quinto ab hac Romana urbe milliario, via Tiburtina, in quo et oratorium sanctæ Cecilie esse dignoscitur, beato Petro reliquit. Quod ipse beatissimus papa magnæ constructionis fabricis atque picturis decoravit, ampliavitque in eo fines ex omni parte. Data enim digna recompensatione his qui in vicino ejusdem loci possessiones tenere videbantur, nemini vim inferens, sed magis, ut concederet patri, cuncta secus eundem locum amica pactione pretio emit prædia, et domum cultam, beato Petro eundem locum jure perpetuo statuit permanendum, quæ domus culta, sanctæ Cecilie usque in hodiernum diem vocatur. Construxit quippe et in ea oratorium sancti Abbacyri, ubi et multas sanctorum condidit reliquias. Quam videlicet domum cultam usui proprio Dominicæ videlicet traditionis descripsit. Hic constituit aliam domum cultam in decimo quarto milliario ab hac Romana urbe patrimonium Tusciæ, et constitutionibus obligavit usui Ecclesiæ permanendum, etiam loca quæ ab Anna relicta quondam Agathonis primi-

cerii beato Petro videntur esse concessa. Hic massas quæ vocantur Antro et Formias suo studio jure beati Petri acquisivit, quas et domos cultas statuit.

Et de omnibus superius adnexis domocultis apostolicæ exarationis constituta faciens, atque sacerdotale collegium aggregans, sub anathematis interdictionibus statuit: Nulhi quoquo modo successorum ejus pontificum, et alii cuilibet personæ licere ipsas domocultas ab usu Ecclesiæ quoquo modo alienare. Hic fecit vestem super altare beati Andreæ apostoli ab beato Petrum nimis optimam.

Hic beatissimus papa statuit crebris diebus alimenterum sumptus, qui et elemosyna usque nunc appellatur de venerabili patriarchio a paracellaris pauperibus, et peregrinis, qui ad beatum Petrum morantur, deportari, eisque erogari. Nec non et omnibus et inopibus et infirmis per universas regiones istius Romanæ urbis constitutis eamdem similiter distribui ipse alimenterum constituit elemosynam. Hujus temporibus contigit subito tegumen tituli beati Christi martyris Eusebii cadere. Qui sanctissimus vir cum tota

VARIANTES LECTIONES.

¹ Cod. Luc., abbatis Cyri.

² Cod. Luc., in patrimonio.

³ Cod. Luc., ut tam loca quam annua relicta quædam.

⁴ Cod. Luc., domibus cultis.

⁵ Cod. Luc., rationis.

⁶ Cod. Luc., a cellariis.

⁷ Cod. Luc., tegumentum.

VARIORUM NOTÆ.

Flooard., Hist. Rhemens., lib. III, cap. 23: Pittaciolum irrationabiliter confectum, et manu tua subscriptum. Hieronym., in Matth., lib. IV, cap. 23: Pittaciola illa Decalogi phylacteria vocabant. Joan. Diac., lib. II, cap. 45: Et scribens orationem in pittacio, dedit uni diaconorum suorum. Alibi pittacium est fasciola obligandis vulneribus. Cornel. Celsus, lib. III, cap. 40: Duo pittacia, quæ latitudinem frontis longitudinemque æquent. Veget., art. veterinar. lib. I, cap. 22: In plaga vero pittacium imponas, ut diligentiùs claudat. ALTASERRA.

1. Hic beatissimus papa statuit ut crebris diebus alimenterum sumptus, qui et elemosyna usque nunc appellatur, de venerabili patriarchio a paracellaris pauperibus et peregrinis, qui ad beatum Petrum morantur, deportari, eisque erogari, etc. Paracellarii sunt cellarii præpositi cellæ patriarchii Lateranensis, e qua quotidie erogabatur stipes pauperibus et peregrinis. Anastas., in Adriano: Et quinquaginta panes, simulque et decimatas vini duas, et caldaria plena de pulmento, erogentur omni die per manus unius fidelissimi paracellarii eisdem pauperibus. Unde cellarium patriarchii Lateranensis dicitur paracellarium Anastas., in Adriano I: Vinum vero, seu diversa legumina, quæ in prædiis ac locis istius domocultæ annue nata fuerant, simili modo curiose in paracellario sanctæ vestræ ecclesiæ deducantur, et separatim reponantur; sed et porcos qui annue in casalibus sæpius dictæ domocultæ ingladati fuerint, capita centum exinde occidantur, et in eodem paracellario reponantur. ALTASERRA.

2. Hic beatissimus papa suo prudentissimo studio. Antiqua querela est Joannis Diaconi, libro IV Vitæ sancti Gregorii Magni, cap. 75, et post eum omnium Catholicorum, corruptam fuisse versionem Dialogorum beati Gregorii, quam in Græcum sermonem sanctus Zacharias papa adornavit. Ait enim Joannes Diaconus loco mox laudato: Quos libros Zacharias sanctæ Ecclesiæ Romanæ episcopus Græco Latinoque sermone doctissimus, temporibus Constantini imperatoris (id est, Copronymi), post annos ferme 175 (emendatius 158) in Græcam linguam convertens, Orientali-

bus Ecclesiis divulgavit, quamvis astuta Græcorum perversitas in commemoratione Spiritus sancti a Patre procedentis nomen Filii suaptim radens abstulerit.

Vitiata autem fuit Græca translatio, ut etiamnum cognosci potest, libri secundi capite ultimo; ubi enim Latinis in Dialogis legitur: Cum constet quia Paracletus Spiritus a Patre semper procedit, et Filio, in Græcis hæc habentur: φανερόν οὖν ὑπάρχει, ὅτι τὸ παράκλητον πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς προέρχεται, καὶ ἐν τῷ υἱῷ διαμῖνει. Sensus est: Aperte igitur patet quod Paracletus Spiritus a Patre procedit, et in Filio permanet. Hujus autem corruptæ lectionis auctorem fuisse Photium, peritissimum depravationum artificem, quidam ex eo suspicantur, quod miris laudibus in ejus Bibliotheca sancti Gregorii Dialogos effert, perinde quasi cum de libris a se lectis judicium proferret, tunc temporis conslaret arma quibus aliquando Spiritus sancti a Patre et Filio processionem impeteret. Sed dum Photius Gregorium celebrabat, tum machinas sibi parare non studuisse mihi longe verosimilius videtur, tum quia, ut dixi ad Vitam sancti Gregorii Magni, scripsit Photius suam Bibliothecam eo tempore quo legatus erat pro Basilio in Assyria, ante scilicet quam cathedram Constantinopolitanam invaderet, tum etiam quia non solum Dialogorum Photius laudat scriptionem, sed universa Gregorii opera, quam maxime potest, et jure quidem, extollit. Qui autem ad suum schisma stabiliendum a beati Gregorii vitiatis Dialogis Photius præsidium sibi suisque comparasset, dum Gregorius tot aliis in locis Spiritum sanctum a Patre et Filio aperte dicit procedere? In Symbolo, quod initio sui pontificatus promulgavit: Spiritum sanctum nec genitum, sit, nec ingentum, sed coæternum de Patre et Filio procedentem. In Moralibus autem, tum libro primo, numero 30, inquit: Dum sanctum Spiritum, qui a se procedit, id est, a Patre et Filio; tum libro quinto, numero 65: Qui de Patre procedens, et de eo quod est Filii accipiens, etc. Apertius adhuc 26 in Evang., post initium: De Patre procedit, et Filio. Non igitur a Photio vitiatum est libri secundi caput ultimum, sed a quopiam alio Græcæ fidei Græco homine; alioquin in universa scripta

sua decertans virtute, prudenterque elaborans, sicut antiquitus fuit, rursus quod ceciderat reparavit, atque optime restauravit. Hic præcipuus pontifex multa loca sanctorum in meliorem statum perduxit. Et vestes optimas super altaria earumdem Dei Ecclesiarum fecit. Hic dilexit clerum suum valde, atque presbyteria eis annue in duplo et amplius tribuit. Omnes, utpote pater et bonus pastor, amplectens et utiliter fovens, et penitus quempiam minime tribulari permittens: Hujus itaque temporibus in magna securitate et lætitia populus a Deo illi commis-

sus degens vixit. ^a Hic beatissimus papa suo prudentissimo studio quos beatæ recordationis Gregorius papa fecit quatuor Dialogorum libros de Latino in Græcum transtulit eloquium, et plures, qui Latinam ignorant lectionem, per ejusdem lectionis illuminavit historiam. Hic fecit ordinationes tres per mensem Martium; creavit presbyteros xxx, diaconos v, episcopos per diversa loca lxxxv. Qui ^b sepultus est ad beatum Petrum apostolum Idibus Martii, indict. v, et cessavit episcopatus ejus dies 12.

VARIORUM NOTÆ.

beati Gregorii, et præcipue homilias in Evangelia laudando, arma potius ministrasset, non abstulisset Latinis, qui ex ejus etiam confessione, et summam Gregorianæ doctrinæ auctoritatem asserere, et ex scriptis ejusdem Gregorii processionem Spiritus sancti ex Patre Filioque, facili negotio potuissent ostendere. **MAFEUS.**

^a Hic beatissimus papa, etc. Zachariam libros Dialogorum sancti Gregorii Magni e Latino in Græcum transtulisse, tradunt Anastasius Bibliothecarius, in ejus Vita, Photius, Codice 232, et Joannes Diaconus, lib. iv, cap. 75 Vitæ ejusdem sancti Gregorii, ubi scribit: *Quos libros (scilicet Dialogorum) Zacharias sanctæ Romanæ Ecclesiæ episcopus, Græco Latinoque sermone doctissimus, temporibus Constantini imperatoris, post annos ferme centum septuaginta quinque (quindecim ad minus annos plus numerat Joannes Diaconus) in Græcam linguam convertens, Orientalibus Ecclesiis divulgavit, quamvis astuta Græcorum perversitas in commemoratione Spiritus sancti a Patre procedentis nomen Filii suaptim radens abstulerit.* Nam cum libro ii Dialogorum, cap. ult. scriptum reliquisset Gregorius: *Cum enim constat, quia Paracletus Spiritus a Patre semper procedat et Filio, in vulgato Zachariæ contextu Græco legitur: Aperte igitur patet quod Paracletus Spiritus a Patre procedit, et in Filio permanet.* **PAGIUS.**

^b Sepultus est ad beatum Petrum apostolum Idibus Martii, indictione 5. Iterum mihi res est cum Natali Alexandro, qui, in Historia ecclesiastica sæculi viii, t. v, adversus nubem testium uno ore affirmantium translationem regni Francorum a Childerico ultimo ex regibus Merovingis ad Pippinum primum ex Carovingis auctoritate apostolica factam fuisse, id præfracte negat, *fabulam esse*, inquit, art. 5, c. 7 ejusdem sæculi, *Zacharia Romano pontifice suatore, vel auctore, exauctoratum esse Childericum et Pippinum regem constitutum.* Quibus argumentis nitatur, quæ ratione apertissima veterum scriptorum testimonia eludere satagat, paucis complectar. — Illud primum Natalis pro fundamento locat, haud convenire inter se veteres annalistas factane fuerit depositio Childerici, et Pippini ad regnum elevatio, Stephano auctore, an Zacharia. Stephano autem tribui non posse ostendit, quod, defuncto Zacharia die decima quinta Martii, ut tradit Anastasius, indictione 5, qua indicatur annus Christi 752, versus finem ejusdem mensis Stephanus III pontifex inauguratus est, qui in Franciam non est profectus nisi mense Novembri, indictione 7 quæ a Kalendis Septembris inchoaverat, scilicet anno 753, cum jam a sesquianno Pippinus regnaret. Sed neque Zachariæ, quem Anastasius vocat *virum mitissimum, atque suavem, omnique bonitate ornatum*, quique propterea justitiæ ac pietatis ita cultor fuerit, ut innoxium adolescentem, et cui se probare nondum per ætatem licuerat, qualis erat Childericus, annorum vix duodeviginti, ex avito throno per vim deturbare, et in monasterium trudere citra maximam injuriam non potuisset. Adde silentium Anastasii in Vita Zachariæ super re quam

toto orbe celebrem et apostolicæ sedis dignitati auctoritatique nimis favorabilem tacitus præterire auctor pontificis minime voluisset. Sed idem Zacharias ignorabat qui verus esset Francorum rex, imo pro rege habuisse Carolum Martellum patrem Pippini indicat in epistola ad Bonifacium archiepiscopum Moguntinum data, et in epistola 5, ad eundem, nuncupat filios ejusdem Caroli principes Galliarum. Scriptores porro fere omnes Stephanum auctorem faciunt depositionis Childerici et absolutionis Pippini a perjurio in regem, non Zachariam. — Ad numerosum agmen scriptorum qui idem factum posteriorum memoriæ mandarunt respondet numerum scriptorum nullius esse ponderis ad auctoritatem faciendam, cum certissimis documentis falsi convincuntur, et fons indigitatur, ex quo fragmenta hauserunt; fontem autem esse Eginhardum, a quo omnes eandem fabulam acceperunt, et novis commentis auxerunt; Eginhardum ipsum fateri in Vita Caroli Magni se ignorare quæ ad nativitatem et infantiam Caroli spectabant, defectu probatorum auctorum qui ea scripserint, multoque magis ignorasse quæ illius nativitatem præcesserant; falsa esse quæ de ignavia regum Merovingorum vulgavit; plura fortasse ab eodem collecta, ut regibus Carovingis adularetur; barbam non aluisse promissam, qui fere omnes imberbes decesserunt; regiam illorum magnificentiam erga ecclesias et monasteria satis refellere exaggeratas angustias, ut nihil possederint præter perparvi redditus villam, et precarium vitæ stipendium, quod eis aula præfectus exhiberet; veteres Francorum annalistas circa tempus non idem sentire: plures Pippinum thronum ascendisse anno 750, alios vero anno 753, alios in Regem inunctum a Bonifacio archiepiscopo Moguntino, alios a Stephano pontifice Romano; errare etiam circa locum, Suessione id contigisse, cum Pippinus a Stephano unctus in regem fuerit in monasterio San-Dionysiano agri Parisiensis, Childerico jam defuncto, ut scribit Anastasius in Vita Stephani; tandem auctoritate pontificis more Francorum elevatum Pippinum ad regnum, quando mos Francorum non fuit reges a Romano pontifice postulare et accipere, sed in regni comitiis clypeo impositos evehere et acclamare. Ex quibus antilogiis quid certi sponderi potest? Ita Natalis, susdeque omnia miscens, ut malæ causæ adversus pontificiam auctoritatem infelicitè patrocinetur. — Ego vero contra dico vix in omni historia factum occurrere cui stabiliendo tot scriptorum fides et auctoritas tanta consensione conspiret; factum, inquam, adeo pervulgatum, ut per eadem ferme tempora illud scriptis consignaverint et Franci, et Germani, et Longobardi, et Itali, et Græci. Non vacat hic lectori ad Anastasii textum properanti obrudere proximam citationum farraginem, quam ex collectoribus scriptorum rerum Francicarum et Germanicarum petere potest, si velit. Duos tantum auctores recitare juvat, quorum innegabilem fidem elevare perfrectæ frontis seu potius emoti capitis esset; alterum tamen Cointius, quem laudat Alexander, interpolatum perperam opinatur,